

Pálfi Zoltán (1968) történész.

Legutóbbi írása az Ókorban:
*Marduk és Tiámat küzdelme, avagy
az istenek fegyverzete* (2010/1).

Hol volt, hol nem volt... Purushattum a mezopotámiai valós és mitikus térben

Pálfi Zoltán

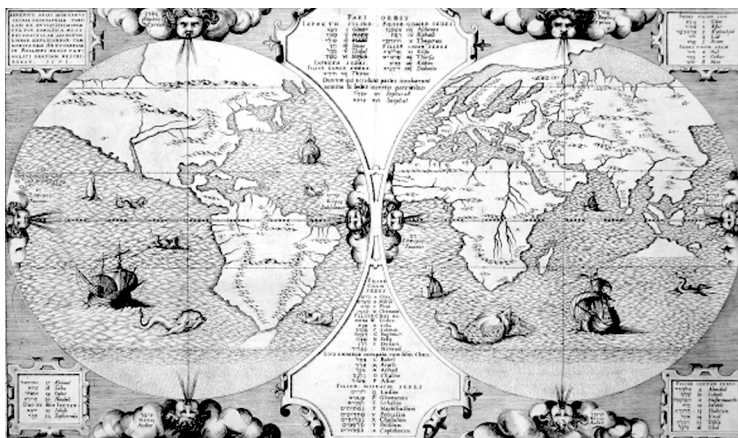
Purushattum az egyik legjelentősebb önkormányzattal rendelkező óasszír kereskedőtelep (*kárum*). Jelentőségét nemcsak a fennmaradt említések rendkívül nagy számából mérhetjük le, hanem abból is, hogy neve a kereskedőtelepek közül egyedül őrződött meg a mezopotámiai történeti hagyományban. Ez a hagyomány azonban csak a nevet őrizte meg, a város pontos fekvése a múlt kódébe veszett, és a mai napig bújócskát játszik a kutatókkal. E bújócskának viszont van egy előnye: a kiemelt szerep, a történeti emlékezetben elfoglalt hely és a lokalizáció megoldatlansága alkalmassá teszi a települést arra, hogy Purushattumon keresztül vizsgálhassuk a tudati világban megjelenő különböző tereket és azok kölcsönhatását.

Valós és tudati világ

A térképről ismert teljes világ többnyire nincs összhangban az általunk felépített világ képével: befolyásolja egyes helyek ismertsége, életünkben betöltött különleges szerepe, illetve az egyes vallások kiemelt helyszínei. Ugyanakkor valamennyien tisztában vagyunk a valós távolságokkal, és azzal, hogy a tájékozódáshoz nem a tudati térképünkre van szükség. E kettős nézőpont összeegyeztetése sehol és semmikor sem okozott problémát: két 16. századi európai világtérkép jól illusztrálja, hogy a valós és a tudati világ egyaránt megjeleníthető térképen is. Az egyik térkép a korabeli tudásnak megfelelően ábrázolja a földrészeket, a másik, tíz évvel később keletkezett térképen Jeruzsálem található a világ közepén, itt található az Óvilág három kontinensének csomópontja.

Természetesen az óasszír kereskedők tudatában is két párhuzamos világ létezett. Egyfelől tisztában voltak a távolsági kereskedelem valós léptékeivel, a hathetes uta-

zásokkal, melyek legfeljebb évi két karaván útnak indítását tették lehetővé, másfelől világgépükben mindig Assur városa állt a középpontban. Ha a levelekben egyszerűen a városról volt szó, mindig Assurt értették alatta. E világok mindegyikében jelen voltak az anatóliai kereskedőtelepek, amelyek közül Kanis (Kültepe), Hattus (Boğazköy, a későbbi hattita főváros), és nagy valószínűséggel Amkuwa (Alişar) helyét ismerjük, a többiekét, köztük Purushattumét nem.

1. kép. A világ valós térképe 1571-ből (B. Arias Montanus, Antwerpen; A Ben-Elie, *Old Maps of the Land of Israel. The National Maritime Museum, Haifa*. Wien, 1964, repr. 1984, Cat. 3 nyomán)

Amit Purushattumról tudunk

Purushattum az egyik leggyakrabban említett *kárum* (Kanis után a második, de ne feledjük, a tábláknak csak elenyésző részét találták Kanison kívül). Nevének nagyszámú előfordulása önmagában is utalna kitüntetett helyzetére, de a táblák tartalmi elemzése is megerő-

síti e szerepkört. A városban kiemelkedő jelentőségű piac működött, melyen nagy mennyiségű réz, illetve ezüst cserélt gazdát, de több más árucikk is rendszeresen megfordult itt.

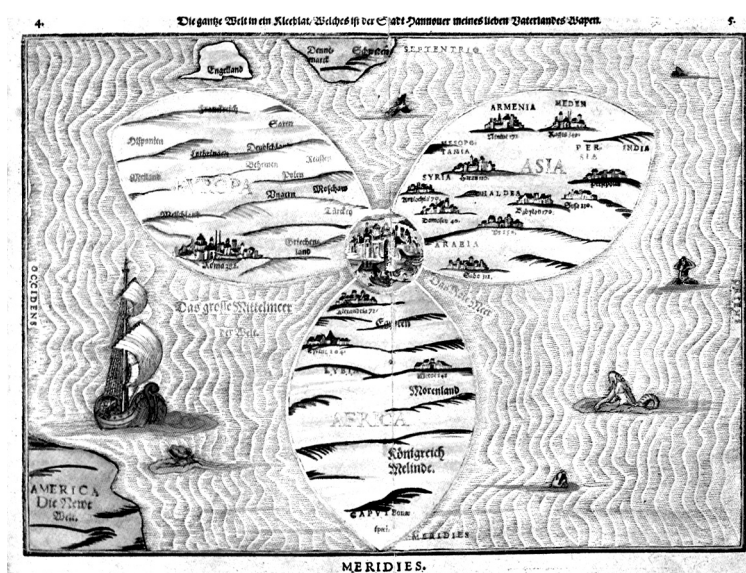
A szövegek említik a helyi uralkodót s több helyi főméltóságot is. Utóbbiak közül a fémkereskedők felügyelője épp egy illegális árucikk, a meteorvas (esetleg hematit) ügyében levelezett az asszír üzletemberekkel. Egy másik hivatalnok elsősorban a gyapjúkereskedelemben vált érdekeltté, s e ténykedése során olyan komoly összetűzésbe keveredett a helyi asszír kolóniával, hogy az önkormányzat (ezt is *kárum*nak hívták) bojkottra szólította fel tagjait, név szerint megnevezve a kezdeményezőket. Az önkormányzat működése egyéb szövegekben is megőrződött: a kanisi *kárum* kérésére különböző személyek értékeivel foglalkozott, beszedte a szükséges adókat, a más településhez hasonlóan a kereskedők itt is elhelyezték áruikat a *kárum*házán (sajnos egyetlen ilyen épületet sem találtak eddig), és az igazságszolgáltatás szerveként nagyszámú peres ügyletet is lebonyolított.

Tekintve, hogy az eddig talált óasszír tábláknak alig több mint 10%-át publikálták, a kereskedelmi hálózat teljes felrajzolására nincs esély, így csak az eddig megismert családi cégek (együtt)működése rajzolható meg. A szövegek elemzéséből kiderül, hogy a jelentős purushattumi piac miatt minden család képviseltette magát ebben a városban, s különböző üzleti stratégiákat választva igyekezett érdekeit érvényesíteni. Volt, aki saját házat tartott fenn, volt, aki szövetkezett e házak tulajdonosával, volt, ahol egy adott család különböző ágai egymással párhuzamosan tevékenykedtek. E különböző ágak gyakran generációkat is jelentettek: nemrég publikálták egy olyan kereskedőcsalád levelezésének egy részét, ahol a család eddig ismert szövegeinek mindhárom nemzedéke szerepel a várossal kapcsolatos üzenetváltásokban, peres ügyekben.

Purushattumról szóló ismereteink tehát felölelik a helyi hatóságok legalább részbeni működését, az óasszír kolónia tevékenységét, az itt alkalmazott üzleti, családi stratégiákat, az árucikkeket – csupán arra nem derült fény, hogy mindez pontosan Anatólia mely pontján történt. Mezopotámiában e tudás sírba szállt azokkal a kereskedőkkel, akik számára a település felkeresése hétköznapi rutinnak számított.

Tudják, de nem mondják – a kereskedők feljegyzései

A kereskedők természetesen tudták, hol fekszik a város, és hogyan lehet oda eljutni. Számukra azonban e tudás a mindennapi élet része volt, evidencia, melyet így szükségtelennek tartottak lejegyezni. Azt, hogy milyen útvonalakon közelítették meg a települést, a saját használatra készített útszámlásokból tudjuk. E feljegyzésekben rögzítették, hogy mely településen, illetve útszakaszon mit mire költöttek. Több ilyen feljegyzés is megőrződött, az egyik legjobban ismert, és gyakran előforduló helyneveket tartalmazó tábla a Kanisból Purushattumba tartó utat rögzíti. Az elszámlálás szerint az utazó a Kanis–Washania–Ninassa–Ulama–Purushattum útvonalat tette meg. Egy másik beszámoló lejegyzője a másik irányból közelített a városhoz,

2. kép. A tudati világ térképe 1581-ből (H. Bunting, Helmstadt; A Ben-Elie, *Old Maps of the Land of Israel. The National Maritime Museum, Haifa*. Wien, 1964, repr. 1984, Cat. 2 nyomán)

s Wahsusanából indulva Salatuwaron keresztül érkezett meg. A két település közül Wahsusanát gyakran említik levelek, perrek és más szövegek Purushattummal együtt, Salatuwar pedig a két várost összekötő úton terült el, e két helység tehát vagy a közelében feküdt, vagy rajta keresztül lehetett a legkönnyebben odáig eljutni. Wahsusaná önmagában is az egyik leggyakrabban említett *kárum*. Egy harmadik feljegyzés is, mely egy északra tett utazást is rögzít, e két közeli települést említi kétszer. Az utazó Salatuwarból elment Purushattumba, majd visszatért (a visszaúton érintett egy Usbukattum nevű települést, de az is lehet, hogy e település egy kis falu volt, és bár odaúton is keresztülment rajta, csupán visszajöttében említette), utána továbbment Wahsusanába, onnan Tuhpián keresztül észak legjelentősebb *kárum*ába, Turhumitba utazott, a következő állomás Kanis volt, majd az utolsó említett helység Wahsusaná. Ez utolsó magánelszámlolás jól mutatja az ilyenfajta források használhatóságának korlátait. Egyfelől nyilvánvalóan az adott útszakaszon vagy annak közvetlen közelében fekvő településeket rögzítik, még a sorrendben is meg lehet bízni, az azonban kérdéses, hogy hány közbeeső kisebb, de alkalmanként nagyobb helység marad ki. A Turhumit–Kanis-útvonal önmagában is többnapos utat jelent, a rekonstrukciók szerint nem egy település fekszik közöttük, a Kanis–Wahsusaná-utazás során pedig az előző két feljegyzésből láthattuk, hogy legalább öt közbeeső falut vagy várost kellett érintenie a tábla készítőjének. Az a kényelmes rekonstrukciós kísérlet tehát, hogy minden említett helyet egynapi járóföld távolságra képzeljünk el, sajnos nem hozna helyes eredményt. Szintén félrevezető lenne egyszerűen összeszámlolni a különböző telepekkel közös említések gyakoriságát, mivel a nagyobb jelentőségű városok nyilvánvalóan többször említettek a szövegekben. Hiába szerepel tehát a leggyakrabban Wahsusaná, ezt nemcsak közelsége, hanem fontossága is indokolja. A következő legtöbbször említett város Turhumit, róla azonban tudjuk, hogy az északi régió talán legnagyobb kereskedőtelepe volt, és a szövegekből az is egyértelmű, hogy nem feküdt Purushattum közelében.

A feljegyzésekből tehát kirajzolódik néhány útvonal, meg tudhatjuk, mely más települések bírtak hozzá hasonló jelentőséggel, de e táblák önmagukban kevésnek bizonyulnak. A táblákra jegyzett ismeretek nem őrződtek meg, az anatóliai asszír települések nevét is elfelejtették Mezopotámiában, s e távoli térségből mindössze egyetlen város neve őrződött meg.

Nem tudják, de mondják 1. – a mezopotámiai hagyomány

Purushattum jelentőségére az a tény utal a legjobban, hogy a mezopotámiai történeti tudatba is bekerült, mindvégig az Akkád dinasztia uralkodóinak emlékével társítva. A Sarrukínról szóló, *A csata királya* című eposz akkád és hettita szövegeiben Pursahanda/Purushanda kereskedői a király segítségét kérik Núr-Daggal/Nurdahhi ellen, aki felkerekedvén le is győzi az ellenséges uralkodót. Ugyanez a motívum megtalálható egy fiktív uri levélben is, melyben az akkád király Samas segítségét kéri egy Purushanda elleni hadjáratához. A hagyomány szívóságát mutatja, hogy a helység neve egy újbabilóni, Szipparban talált világtérképen is olvasható: a világóceán peremén fekvő hét mesés régió egyikéhez feliratot illesztettek, mely szerint e térséget csak Ut-napistim, Sarrukín, és Núr-Dagan, Bursahanda királya érte el. Az utolsó király nevében nyilvánvaló a szövegromlás (akárcsak Ut-napistim esetében, ahol a Gilgames-hagyomány keveredett Sarrukínéval, hiszen egy óbabilóni történetben Uta-rapastim, Szimurru királya az akkád uralkodó ellenfele volt).

3. kép. Újbabilóni világtérkép, 8–7. század (B. Hrouda, *Der Alte Orient*. München, 256, felső kép nyomán)

A dinasztia szerencsétlen sorsúnak tartott királyáról, Naram-Színról szóló *Kútai király legendája* egyik változatában az ellenséges seregek által elpusztított első város Purushanda. Látható tehát, hogy a legendás hagyomány összefonódott az óasszír kereskedők nagy útjainak emlékével, és egy olyan városhoz kapcsolódott, mely mind e kereskedelemben, mind a későbbiekben – a hettita óbirodalom idején – is ismert és jelentős település volt (az újbirodalom idejére már elvesztette politikai jelentőségét). Ez az emlékezet azonban nem segítette a kutatókat Purushattum megtalálásában.

Nem tudják, de mondják 2. – a modern szakirodalom

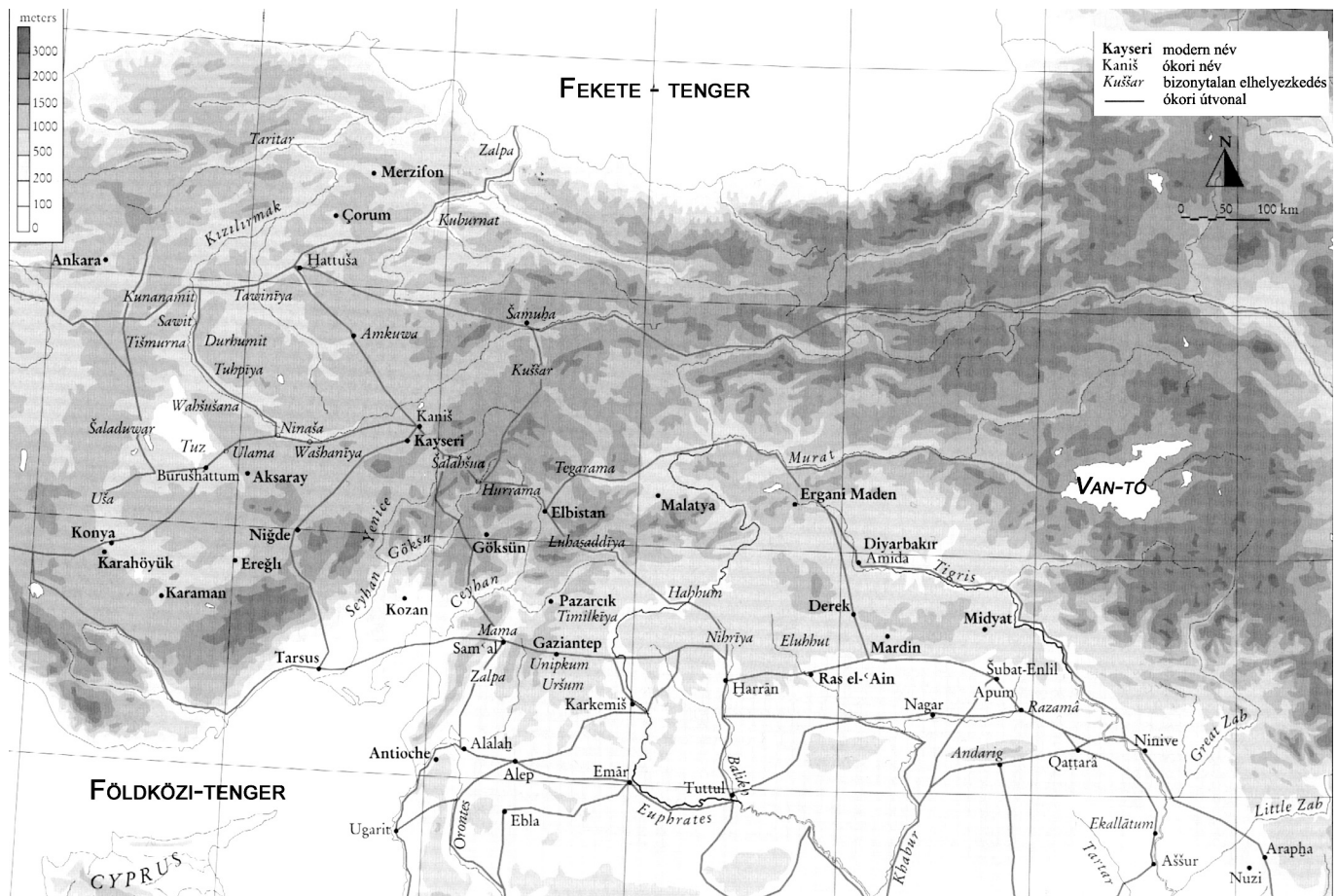
A város lokalizálása – a többi óasszír településsel együtt – a kanisi táblák előkerülése óta foglalkoztatja a szakmai közvéleményt. Korábban a fent említett útelszámolásokat vették alapul, ám az ilyen próbálkozás kockázatai egyértelművé váltak a több különböző beszámoló összevetésekor. Megpróbálták tehát a távolság arányában fizetett adókkal, illetve a rézkereskedelemben elfoglalt szereppel és a rézbányák összevetésével is megadni a települések fekvését, figyelembe véve a terepvizsnyokat is.

A legújabb, a fenti megoldásokkal alapjaiban szakító módszer lényege, hogy az említett településeket csoportosan vizsgálja, megnézve, hogy amikor egyértelműen földrajzi közelségről van szó, mely egyéb helységekkel említik együtt az adott várost, és az így felrajzolt egységbe beilleszt minden olyan utalást, mely a földrajzi környezetre vonatkozik (folyó, gázló, híd, hegyek gyakoribb említése). Mindezeket a szerző, G. Barjamovic összeveti részben az ásatások és terepbejárások eredményeivel, részben klasszikus és modern útleírásokkal, valamint saját helyszíni tapasztalataival. Rekonstrukciójának eredményeként a települések egymástól jóval távolabb helyezkednek el, így többek között Purushattum is jóval nyugatabbra került. E próbálkozásokat a hettitológia a hettita szöveganyag tanulmányozásával próbálja segíteni, egyelőre kevés eredménnyel. A különböző kísérletek gyökeresen eltérő megoldásokat kínálnak; a vitát feltehetőleg az ásatásokról előkerülő táblák fogják eldönteni.

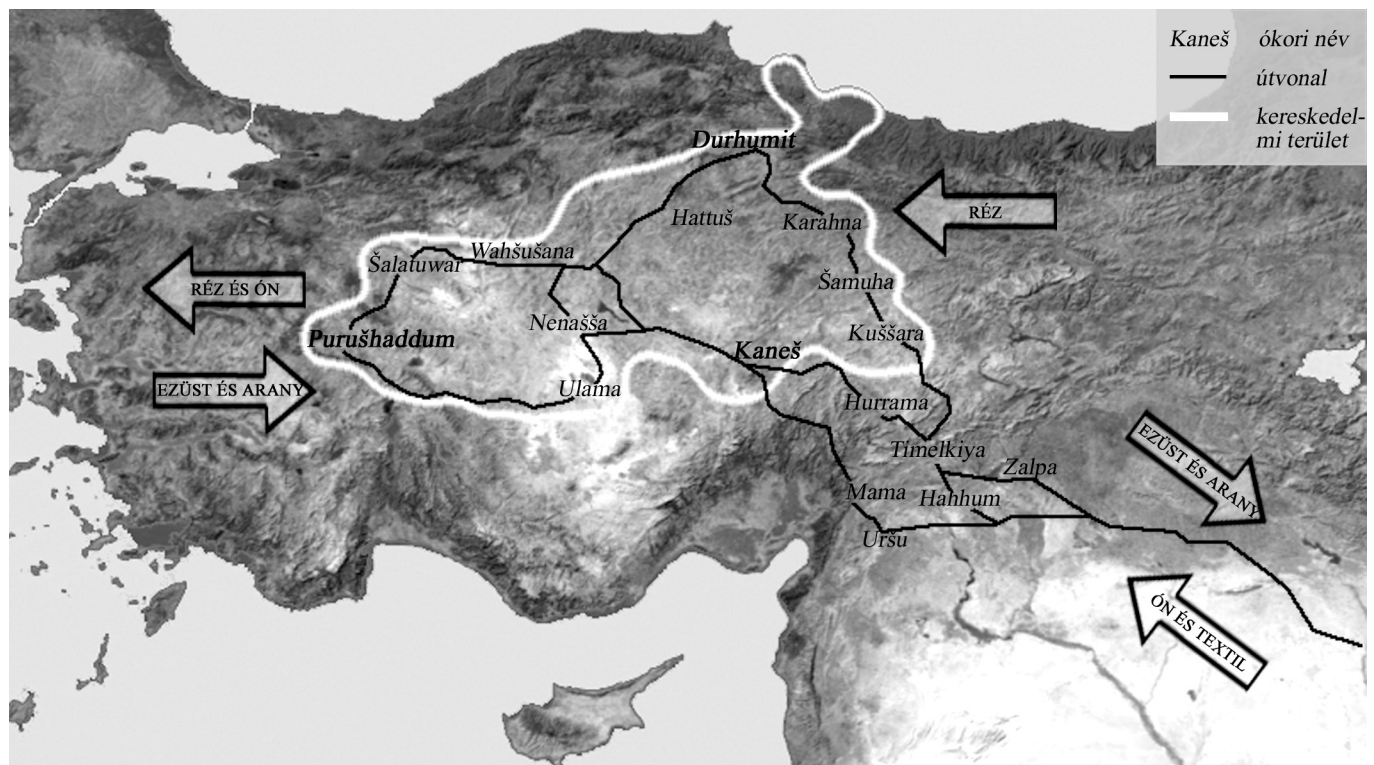
Purushattum a legelterjedtebb elképzelés szerint Acemhöyükkel azonosítható, ám e településsel kapcsolatban más elképzelések is napvilágot láttak, mely szerint e helység Zalpanak, esetleg Ulamának vagy Kussarának felelne meg. Az írott források hiánya miatt van, aki óvatosabban fogalmaz, és csak a Tuz tótól délre fekvő térségbe helyezi a várost, mások egy másik dombbal, Karahöyük-Koniával azonosítják. Acemhöyük ásatásait N. Özgüç vezette a 60-as években. E településen két nagy palotát is feltártak: a Hatipler- és a Sarıkaya-paloták ötven, illetve hetven teremből álltak, nagy homlokzattal, északi portikuszokkal, folyosók és kisebb udvarok hosszú sorával. Az ásatásokon táblákat nem találtak, viszont előkerültek mind I. Samsí-Adadnak (kb. i. e. 1813–1781), mind hivatalnokainak bullái.

Acemhöyük mellett más lehetőségek is felmerültek, korábban C. Gordon Homat Kalét javasolta, egy újabb elképzelés Çatal Höyük közelébe helyezné. Barjamovic fent ismertetett elgondolása alapján a település a Kızılırmak folyótól mintegy 600

Purushattum a mezopotámiai valós és mitikus térben

4. kép. Az óasszír kereskedelem területének hagyományos rekonstrukciója (M. T. Larsen, *The Aššur-nādā Archive*. Leiden, 2002, előlap nyomán)

5. kép. G. Barjamovic új rekonstrukciója, 2008 (J. G. Dercksen [szerk.], *Anatolia and the Jazira during the Old Assyrian Period*. Leiden, 93, Map 2 nyomán)

km-re nyugatra található, és a legmegfelelőbb jelölt a Bolvadin mellett fekvő Üçhöyük (ezt korábban J. D. Hawkins is felvetette). E lelőhely esetében eddig csak terepbejárások történtek.

Amit megtudhattunk

A fenti eszmefuttatás megpróbálta érzékeltetni, milyen kölcsönhatásban van/lehet a valóság és a hagyomány, és mindez hogyan hat(hat) vissza a tudomány felvetéseire. A valós tér na-

gyon gyakran sokkal kisebb jelentőséggel bír, mint a képzett tér, amely évezredekken keresztül jelenthette a realitást. Amikor a tudományos tér (teljesen érthetően) minél tökéletesebben kívánja rekonstruálni az egykori valós teret, erről sem szabad megfeledkezni. Purushattumra vonatkoztatva: nagyon fontos feladata a kutatásnak, hogy azonosítsa a várost, de tisztában kell lenni azzal is, hogy a mezopotámiai világképre a civilizált világ peremén, sőt azon is túl elterülő, az Akkád dinasztia nevezetes királyaival kapcsolatba hozható település gyakorolt maradandó hatást.

Szakirodalmi tájékoztató

Purushattum városáról:

Garelli, P. 1989. „Le marché de Burušhattum”: K. Emre – B. Hrouda – M. J. Mellink – N. Özgüç (szerk.), *Anatolia and the Ancient Near East. Studies in Honour of Tahsin Özgüç*. Ankara, 149–152.

Hecker, K. 2006. „Puruš attum”: *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie* 11, 119–120.

Az itteni *kārum* némely tevékenységéről:

Dercksen, J. G. 2004. *Old Assyrian Institutions*. PIHANS 98. MOS Studies 4. Leiden, 120 és 140–141.

Egy helyi hivatalnok és az asszír kolónia összetűzéséről:

Larsen, M. T. 2010. *Kültepe tabletleri VI-a. The Archive of the Šalim-Aššur Family. Volume 1: The First Two Generations*. TTKY VI/33^{d-a}. Ankara, 17–23.

Purushattum a mezopotámiai hagyományban:

Westenholz, J. G. 1997. *Legends of the Kings of Akkade. The Texts*. Mesopotamian Civilizations 7. Winona Lake, Indiana, passim.

Az óasszír kereskedelmi utak, így a telepek elhelyezkedésének rekonstrukciója:

Nashef, Kh. 1987. *Rekonstruktion der Reiserouten zur Zeit der altassyrischen Handelsniederlassungen*. TAVO B 83. Wiesbaden.

A távolság arányában fizetett adó segítségül hívása:

Veenhof, K. R. 1972. *Aspects of Old Assyrian Trade and its Terminology*. Leiden, 238–243.

A rézbányák és a rézkereskedelem összevetése:

Dercksen, J. G. 1996. *The Old Assyrian Copper Trade in Anatolia*. PIHANS 75. Leiden, 4–16.

A legújabb módszer ismertetése:

Barjamovic, G. 2011. *A Historical Geography of Anatolia in the Old Assyrian Period*. Copenhagen, 65–71.

Purushattum és Acemhöyük azonosításáról az újabb munkák közül: Özgüç, T. 2002. „Anatolische Fürstensitze, Von der Frühbronzezeit bis zu den assyrischen Faktoreien”: T. Özgüç (szerk.), *Die Hethiter und ihr Reich. Das Volk der 1000 Götter*. Bonn, 43.

Forlanini, M. 2008. „The Historical Geography of Anatolia and the Transition from the *kārum*-period to the Early Hittite Empire”: J. G. Dercksen (szerk.), *Anatolia and the Jazira during the Old Assyrian Period*. OAAS 3. PIHANS 111. Leiden, 65–67.

Egyéb azonosításokról:

Torri, G. 2009. „Sargon, Anitta, and the Hittite Kings against Puruḫanda”: *Altorientalische Forschungen* 36/1, 111, 8. jegyzet.

Barjamovic, G. 2010. „Sites, Routes and Historical Geography in Central Anatolia”: I. Singer (szerk.), *ipamati kistamati pari tumatimis. Luwian and Hittite Studies Presented to J. David Hawkins on the Occasion of his 70th Birthday*. Tel Aviv, 15–16.

Az újabb földrajzi rekonstrukció alapján a jóval nyugatabbi lokalizációról:

Barjamovic, G. 2008. „The Geography of Trade. Assyrian Colonies in Anatolia c. 1975–1725 BC and the Study of Early Interregional Networks of Exchange”: Dercksen 2008, 91 és 95, térképen: 93 és 98 (Map 2–3).

Üçhöyük megnevezése:

Barjamovic 2010, 13; Barjamovic 2011, 360–366.